

J. Heniger

WILLEM ANTHONIJ OCKERSE, EEN VEELZIJDIG MAN UIT DE ACHTTIENDE EEUW,
GEBOREN TE VIANEN.

In het Vianen van het midden der achttiende eeuw heerste eenvoud en rust; "Vianen ten Zuidwesten van de Rivier de Lek, in eene aangename Landstreek, twee Uuren boven Utrecht gelegen, is een Oud Steedje, dog zeer regelmatig in 't vierkant gebouwd, met vier Poorten; de Lekpoort, de Landpoort, de Hofpoort en Oostpoort" zegt een tijdgenoot. In de stad telde men ruim 400 huizen, er waren naast een Rooms-Katholieke en een Hervormde, een Waalse en een "Joode" kerk, de stad bezat een Weeshuis en een Oude-mannen-en vrouwenhuis. Onderwijs

kon je in Vianen tot op redelijke hoogte genieten; de maitressenschool herbergde de jongste leerlingen, de Duitse school aan de Tweede Oost Agsterstraat¹ en de Franse school in de Valkenstraat zorgden voor verder onderwijs. Hoewel een priester van het gemeentebestuur toestemming kreeg om gedurende enkele jaren aan enige jonge mannen Latijn te onderwijzen, is een Latijnse school in Vianen niet van de grond gekomen; wie zich wilde voorbereiden op een academische studie moest naar de Latijnse school in bijvoorbeeld Culemborg of Rhenen. Het stadsbeeld werd beheerst door het beroemde slot Batestein met de niet minder beroemde Simpeltoren, een toren "die zonder Lichten en van binnen zonder Woonig is; waarom sommigen hem, niet ten onrecht een onbesuisden en onnutten Tooren noemen".

In de directe omgeving van Vianen lag, in het Viaanse bos, het lustslot Amaliastein, "een deftig Gebouw rondsom in zijne Vijvers en bevallig door de aanleggende Beplantingen, die tot het Bosch behooren". Hoogtepunt van een bezoek aan dit oord was ongetwijfeld de verrassing der Vianese "bedriegertjes": "Voorheen vindt men hier verscheiden Fonteynen, die onverwagt den Beschouwer van overal besproeiden. De nieuwsgierigheid om hier den Oranje-boom te zien heeft hier menigen met natte Kleederen doen te rug keeren, dog deeze Waterwerken en deszelfs Overblijfsel zijn voor eenige Jaaren weggenomen" meldt de schrijver van de *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden* in 1749.

In dit rustige, overzichtelijke en schilderachtige Vianen wordt op 20 april 1760 Willem Anthonij Ockerse gedoopt in de Hervormde kerk, dezelfde kerk die nu nog aan het einde van de Voorstraat staat. Aan dezelfde kant (*de Oostzijde* zeimen indertijd) van dezelfde Voorstraat bewonen zijn ouders een huis; het is het veertiende vanaf de Lekpoort, het pand waar thans Gemeentewerken haar bureau heeft.² Was zijn vader, Rudolphus Ockerse, plaatselijk en in de regio een belangrijk man als drossaard, notaris en diaken, Willem Anthonij zou het tot landelijke bekendheid brengen.

Zoals zoveel van zijn tijdgenoten was Willem Ockerse een veelzijdig geïnteresseerd man; behalve met zijn eigenlijke vak - hij studeerde theologie en was jarenlang predikant - had hij het druk met veel andere zaken en het is in die bezigheden die aanvankelijk nevenactiviteiten waren, dat Ockerse een rol van enig nationaal belang zal spelen.

In zijn Vianese jeugdijaren merken wij al iets van de ambitieuze veelzijdigheid die hem later zal kenmerken; in zijn jeugdherinneringen klaagt hij bijvoorbeeld over de onderwijzer der Duitse school (het was Dirk Leen) die "noch ware leerlust, noch edelen moed en ijver" bij hem uitlokte; aan de Franse school daarentegen denkt hij met dankbaarheid terug omdat Joseph Desprez de Fonelos appelerde aan zijn "aanleg tot oefening, vlijt en ambitie".

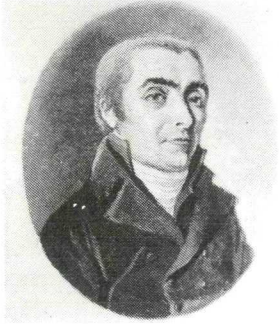
kon je in Vianen tot op redelijke hoogte genieten; de maitressenschool herbergde de jongste leerlingen, de Duitse school aan de Tweede Oost Agsterstraat¹ en de Franse school in de Valkenstraat zorgden voor verder onderwijs. Hoewel een priester van het gemeentebestuur toestemming kreeg om gedurende enkele jaren aan enige jonge mannen Latijn te onderwijzen, is een Latijnse school in Vianen niet van de grond gekomen; wie zich wilde voorbereiden op een academische studie moest naar de Latijnse school in bijvoorbeeld Culemborg of Rhenen. Het stadsbeeld werd beheerst door het beroemde slot Batestein met de niet minder beroemde Simpeltoren, een toren "die zonder Lichten en van binnen zonder Woonig is; waarom sommigen hem, niet ten onrecht een onbesuisden en onnutten Tooren noemen".

In de directe omgeving van Vianen lag, in het Viaanse bos, het lustslot Amaliastein, "een deftig Gebouw rondsom in zijne Vijvers en bevallig door de aanleggende Beplantingen, die tot het Bosch behooren". Hoogtepunt van een bezoek aan dit oord was ongetwijfeld de verrassing der Vianese "bedriegertjes": "Voorheen vindt men hier verscheiden Fonteynen, die onverwagt den Beschouwer van overal besproeiden. De nieuwsgierigheid om hier den Oranje-boom te zien heeft hier menigen met natte Kleederen doen te rug keeren, dog deeze Waterwerken en deszelfs Overblijfsel zijn voor eenige Jaaren weggenomen" meldt de schrijver van de *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden* in 1749.

In dit rustige, overzichtelijke en schilderachtige Vianen wordt op 20 april 1760 Willem Anthonij Ockerse gedoopt in de Hervormde kerk, dezelfde kerk die nu nog aan het einde van de Voorstraat staat. Aan dezelfde kant (*de Oostzijde* zeimen indertijd) van dezelfde Voorstraat bewonen zijn ouders een huis; het is het veertiende vanaf de Lekpoort, het pand waar thans Gemeentewerken haar bureau heeft.² Was zijn vader, Rudolphus Ockerse, plaatselijk en in de regio een belangrijk man als drossaard, notaris en diaken, Willem Anthonij zou het tot landelijke bekendheid brengen.

Zoals zoveel van zijn tijdgenoten was Willem Ockerse een veelzijdig geïnteresseerd man; behalve met zijn eigenlijke vak - hij studeerde theologie en was jarenlang predikant - had hij het druk met veel andere zaken en het is in die bezigheden die aanvankelijk nevenactiviteiten waren, dat Ockerse een rol van enig nationaal belang zal spelen.

In zijn Vianese jeugdijaren merken wij al iets van de ambitieuze veelzijdigheid die hem later zal kenmerken; in zijn jeugdherinneringen klaagt hij bijvoorbeeld over de onderwijzer der Duitse school (het was Dirk Leen) die "noch ware leerlust, noch edelen moed en ijver" bij hem uitlokke; aan de Franse school daarentegen denkt hij met dankbaarheid terug omdat Joseph Desprez de Fonelos appelerde aan zijn "aanleg tot oefening, vlijt en ambitie".

Willem Anthonij Ockerse, waterverftekening door R. Vinkeles.

Foto: Iconografisch Bureau,
foto Rousel.

Nadat Willem in Rhenen en Wageningen de Latijnse scholen had bezocht, ging hij in 1776 in Utrecht studeren; hier kreeg zijn geest aan alle kanten gelegenheid tot ontplooiing; natuurlijk moest de theologie op de eerste plaats komen, maar hoe aantrekkelijk waren niet de historische studiën, hoe graag schreef hij niet kleine romans, gedichten, satyres, boekrecensies, hoe heeft ook niet de karakterkunde, een in die dagen betrekkelijk nieuw terrein, hem beziggehouden. Uit deze actieve en produktieve studententijd bezit Ockerse als hij ruim zestig is nog een hoge stapel opstellen; gelukkig heeft hij niet alles voor zich gehouden: samen met de jonge dichter Jacobus Bellamy en enkele anderen geeft hij in het voorjaar van 1784 een bundeltje uit: *Proeven voor het Verstand, den Smaak en het Hart*. De schrijvende studenten hebben succes met hun korte verhalen, overpeinzingen, gedichten en vertalingen, want na een half jaar volgt een tweede deel. De titel wijst naar de dingen die Ockerse en zijn vrienden - als mensen van hun tijd - belangrijk achtten: een harmonische combinatie van wat men zou kunnen benoemen als ratio, cultuur en gevoel. Vooral het feit dat de uitingen van het hart hier een eigen plaats krijgen, maakt de geschriften van Bellamy, Ockerse en de hunnen modern. Anders echter dan bij Rhijnvis Feith, wiens "sentimentaliteit" in sommige van zijn werken (*Julia* bijvoorbeeld) velen van ons zich van de middelbare school herinneren, wordt het gevoel hier vaak getemperd door een relativerende spot, een trek die de vrienden sterk bewonderden in de Engelse schrijver Laurence Sterne (schrijver van *A Sentimental Journey through France and Italy*).

Niet alleen de theologie, de literatuur, de vriendschap met studenten houden Willem Ockerse in deze jaren bezig; frequente verliefdheden vragen veel van zijn aandacht, hoewel zij hem ook tot werken aanspoorden. Bij dit al komt hij regelmatig terug in Vianen, waar het ouderlijk huis op hem wacht. De eerste keer dat hij als student Vianen binnenkomt, moet hij echter wel even slikken. Zij stads-
genoten spreken hem die de degen opzij voert, gewoon aan met zijn voornaam, terwijl hij student of jongen Heer verwacht had.

Zoals gezegd had ook de karakterkunde zijn interesse; hier werkte de invloed van het werk van de beroemde Zwitserse predikant Johann Kaspar Lavater, die aandacht had gevraagd voor de samenhang tussen iemands lichamelijke uitdrukkingen (bijvoorbeeld zijn gelaatstrekken) en zijn karakter. Willem Ockerse was

gegrepen door de combinatie van geloof, psychologie en wetenschap die uit Lavaters werk sprak. Hij heeft zich in zijn studententijd en in de jaren die erop volgden beziggehouden met de gelaatkunde, de filosofie en uiteraard de theologie, en daarnaast met het hele gebied dat wij tegenwoordig met "menswetenschappen" aanduiden. Het resultaat: *Ontwerp tot eene algemeene karakterkunde*, een werk in drie delen. Als een waar voorloper van sociaal- groeps- en volkenpsychologie tracht Ockerse in dit werk analyses te geven van verschijnselen als: het karakter van de Nederlanders, het karakter van bepaalde groepen (bijvoorbeeld een dorpsgemeenschap, een familie), de invloed van het beroep, de godsdienst, armoede of rijkdom op het karakter. Het boek bracht hem nationale en internationale faam; direkt na het verschijnen van het eerste deel, in 1788, kreeg hij al het verzoek om toestemming te geven voor een Duitse en Franse vertaling.

Intussen was Willem Ockerse afgestudeerd; zijn eerste standplaats werd Baarn. Antoinette Ockerse, zijn zuster, ging met hem mee om het huishouden te doen. Onder Willems Utrechtse studievrienden die in de pastorie op bezoek kwamen vond zij haar echtgenoot, Johannes Petrus Kleyn. Antoinette en haar man werden de grootouders van Hasebroek (schrijver van *Waarheid en Droomen*, tijdgenoot en geestverwant van Nicolaas Beets). J.P. Kleyn en Antoinette Kleyn-Ockerse hebben in het letterkundig leven van hun tijd ook iets betekend: Kleyn schrijft opstellen van literair-theoretische aard, beiden schrijven, Antoinette en haar echtgenoot, afzonderlijk en tesamen, gedichten en kleine prozastukken en daarbij onderhouden zij contacten met figuren van het eerste plan als Hieronymus van Alphen en A.C.W. Staring.

Silhouet van Antoinette Kleyn-Ockerse. "Het zou moeilijk zijn, iets onbevalligers uit te denken dan de wonderlijke toerusting, waarmede men de schoonheid en bevalligheid, waardoor de jeugdige Antoinette moet hebben uitgemunt, zooveel doenlijk heeft pogen te mis-maken", verzucht haar kleinzoon J.P. Hasebroek.

In 1786 ging Willem Ockerse naar Wijk bij Duurstede; hij heeft er ruim tien jaar als predikant gewerkt, is er getrouwd en heeft er zijn vier kinderen gekregen. In deze periode van zijn leven houdt hij zich niet alleen bezig met de theologie, literatuur en karakterkunde, maar ook met de politiek bezig; de kiem voor deze interesse was gelegd in Utrecht, het politieke krachtencentrum bij uitstek, waar in zijn studentenjaren het verzet tegen Oranje en de sympathie met de Patriotten zeer duidelijke vormen had aangenomen; als in Nederland de

problemen die samenhangen met de opkomst van de burgers en hun behoefte aan zeggenschap, steeds scherper worden, groeit Willem Ockerses activiteit op dit gebied; aanvankelijk uit hij zich in geschriften, later metterdaad. In 1797, hij woont dan in Amsterdam, wordt hij gekozen tot lid van de Tweede Nationale Vergadering (vergelijkbaar met onze volksvertegenwoordiging), en ook tot voorzitter van de commissie die een grondwet voor de nieuwe Republiek moet maken; zowel in de Nationale Vergadering als in de constitutionele commissie is hij zeer actief; meermalen schrijven zijn tijdgenoten over de gloedvolle redevoeringen die hij voor de volle zaal houdt.

Als het politiek klimaat in Nederland verandert, is Willem Ockerses rol op dit gebied vrijwel uitgespeeld; hij houdt nu lezingen, schrijft (thans vooral recensies, pamfletten en een enkel historisch werk) en keert, na een mislukte poging om in de handel zijn brood te verdienen, terug naar het predikambt. Aan het einde van zijn leven wordt hij benoemd tot Tweede secretaris van de Maatschappij van Weldadigheid, waartoe hij in Den Haag gaat wonen; hij redigeert hier een tijdschrift, correspondeert met vele vooraanstaande Nederlanders en schrijft zijn autobiografie *Vruchten en Resultaten van een Zestigjarig Leven*; het derde deel bleef onvoltooid doordat Ockerse in de periode waarin hij eraan werkte, ziek werd; enige maanden later, op 19 januari 1826, 's middags om vijf uur, overleed hij in zijn huis aan de Prinsenstraat te 's-Gravenhage.

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'W. Ockerse', with a large, decorative flourish extending to the left.

Handtekeningen van notaris Rudolphus Ockerse en zijn zoon Willem Anthonij, daterend van 10 december 1795.

Ockerse liet een omvangrijk oeuvre na: ruim 20 boeken, waaronder twee vertalingen, zeker zeven werken in samenwerking met anderen geschreven (o.a. de hierboven genoemde *Proeven voor het Verstand, den Smaak en het Hart*), en tientallen recensies en andere tijdschriftartikelen. Behalve het vermelde *Ontwerp tot eene algemeene karakterkunde* is ook de autobiografie van groot belang; het beschrijven van eigen leven was in de tijd dat Ockerse dat deed, betrekkelijk nieuw en ook in deze zin was hij een modern man. Het is overigens in deze levensbeschrijving dat wij veel over Willems jeugd en dus over Vianen kunnen lezen; maar niet alleen het Vianen van zijn jeugd klinkt er in door, want de sterke familiebanden brachten hem vaak terug in zijn geboortestad. Ook na de dood van notaris Ockerse, in 1807, zoeken Antoinette, Willem en de anderen regelmatig de ouderlijke woning; pas na de dood van Willems moeder, Alida Ockerse-Joorman, in 1822, wordt het huis met zijn omvangrijke boedel ("in de voorkamer uitziende op de Voorstraat" bevonden zich o.a. een "ingelegd noten-

bomen bureau", 24 visborden, 28 theekopjes), verkocht aan de timmerman Jan Verhoeff. Daarmee was, althans in feitelijke zin, een einde gekomen aan Willems pied à terre in Vianen, het huis waarvan hij in 1823, als hij zelf 63 is, zegt: "Het verheugt mij nog, welk eene aantrekkelijkheid het ouderlijk huis in de vakantiën en bij elke andere gelegenheid voor mij behield, hoe gaarn ik dat bezocht, en welke nieuwe spoorlagen mij dit gaf (...)".

Zelfs aan een voorlopig oordeel over de betekenis die Willem Ockerses leven en werk voor zijn tijdgenoten of voor de generaties die volgden, gehad mogen hebben, zijn wij nog niet toe; misschien dat ik na uitvoeriger studie nog eens mag terugkomen op deze predikant-poëet-politicus uit het land van Brederode.

Hanna Stouten.

2. Voor de identificatie van het pand gaat mijn hartelijke dank naar de heer J. Ruijter, medewerker ten stadhuize te Vianen.

1. Dit is de huidige Weesdijk.

UIT EEN BRIEF VAN J. MONSTER, HAMILTON (CANADA).

"Met veel belangstelling heb ik kennis genomen van het boeiende verslag van de heer Gosman over het verblijf van generaal La Fayette in Vianen in 1799. Naar mijn mening dient echter in twijfel te worden getrokken dat La Fayette inderdaad zijn intrek nam in het huis "Buitenlust". Weliswaar werd dit met stelligheid geuit in het bekende boekje van Ary Baggerman "Vianen in oude ansichten" (1969), maar in een gesprek dat ik met de heer Baggerman in 1972 over dit onderwerp had, gaf hij te kennen dat er geen documenten bewaard zijn gebleven die met zekerheid "Buitenlust" aanwijzen als de verblijfplaats van de generaal. Gezien het feit echter dat de Cambiers een vooraanstaande patriottenfamilie waren, lag het voor de hand dat La Fayette daar zijn intrek zou nemen.

Het komt mij echter voor dat deze conclusie niet gewettigd is, en wel op de volgende gronden. In La Fayette's correspondentie uit die dagen